

הרב גבריאל קדוש

שיבת ציון והמצוות התלויות בארץ

קיום מצוות התלויות בארץ הוא הביטוי הגדול ביותר לשיבת ישראל לארצו לאחר אלפיים שנות גלות. המצוות אשר לא היינו מורגלים בהן הופכות למציאות חיה בארצנו. כל ענייני הפרשת תרומות ומעשרות מפירות ארץ ישראל, ההקפדה על ענייני כלאיים, וחידוש קיום מצוות שמירת השמיטה. המשנה¹ קובעת:

כל מצווה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ.

המעמיק בדבר יראה שארץ ישראל אינה רק מקום לקיום מצוות נוספות על שאר המצוות הכלליות, אלא היא יסוד המצוות כולן מצד עניינם הפנימי: "ושמתם את דברי אלה"² - אף לאחר שתגלו היו מצוּנְנִין במצוות, הניחו תפילין, עשו מזוזה, כדי שלא יהו עליכם חדשים כשתחזרו, וכן הוא אומר 'הציבי לך ציונים'³.

"ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות"⁴ וקדושתה קדושת עולם - "ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה"⁵. "ארץ ישראל נבראת תחילה וכל העולם כולו נברא לבסוף, שנאמר: עד לא עשה ארץ וחוצות"⁶. לקדושה זו שני צדדים: צד סגולי וצד בחירי. הצד הסגולי קיים לנצח. הוא מוליד את חיבת הארץ וחיוב הדירה בה, ומשפיע בצורה נסתרת על הקשר של עם ישראל לארצו ועל יכולתו להוציא עצמו לפועל בארצו.

-
1. משנה קידושין פ"א מ"ט.
 2. דברים יא, יח.
 3. רש"י, שם.
 4. משנה כלים פ"א מ"ו.
 5. דברים יא, יב.
 6. תענית י ע"א.

הזיקה למצוות התשובה קשורה גם היא לשיבה לארץ ישראל כפי שבאה לידי ביטוי בדבריו של הרב קוק זצ"ל ב"אורות התשובה":⁷

הארת התשובה ישנה בישראל, התעוררות חפצה של האומה לשוב אל ארצה, אל מהותה אל רוחה ואל תכונתה - באמת, אור של תשובה יש בה. באמת הדבר מתבטא בביטוייה של תורה "ושבת עד ה' אלוהיך" "כי תשוב אל ה' אלוהיך".

וכבר מחה נמרצות אור החיים הקדוש⁸ על הצורך הדחוף שיש לעלות ולהתיישב בארץ, ועל כך שאורך הגלות מעכב את הגאולה:

כי ימוך אחיך וגו' פרשה זו תרמוז עניין גדול, והערה ליושבי תבל, כי ימוך על דרך אומרו "בעצלתיים יימד המקרה"⁹, ואמרו ז"ל¹⁰ עשיתם לאותו שנאמר בו "המקרה במים עליותיו"¹¹, מך. כי כשהתחתונים מטין מדרך הטוב מסתלקים ההשפעות, ומתמסכן עמוד הקדושה, כי העיקר תלוי בהתחתונים... והגאולה תהיה בהעיר לבות בני אדם ויאמר להם הטוב לכם כי תשבו חוץ, גולים מעל שולחן אביכם, ומה יערב לכם החיים בעולם, זולת החברה העליונה אשר הייתם סמוכים סביב לשולחן אביכם, הוא אלוקי עולם ברוך הוא לעד, וימאס בעיניו תאוות הנדמים ויעירם בחשק הרוחני, גם נרגש לבעל נפש כל חי עד אשר יטיבו מעשיהם, ובזה יגאל ה' ממכרו, ועל זה עתידין ליתן את הדין כל אדוני הארץ גדולי ישראל, ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב.

לאחר שגלו ישראל, קיום המצוות התלויות בארץ לא נמצא בהופעתו המלאה והשלמה, התבטל חיובן של חלק מן המצוות התלויות בארץ. חלקן נעשות כזכר בעלמא, מתוך עקיפת עיקרן ותכליתן, וחלקן - חיובן מדרבנן. ברכת הארץ הצטמקה והלכה: "ארץ, ארץ, הכניסי פירותיך, למי את מוציאה פירותיך, לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאתנו?"¹².

7. "אורות התשובה" פרק י"ז ב.

8. אור החיים ויקרא כה, כה.

9. קהלת י, יח.

10. מגילה יא ע"א: "ואין מקרה אלא הקדוש ברוך הוא, שנאמר המקרה במים עליותיו".

11. תהילים קד, ג.

12. כתובות קי"ב ע"א.

אך ב"ה בעת תהליך של שיבת ציון, ככל שהתשובה לארץ והאחיזה הלאומית בה מתחזקת והולכת, כך מתחזקת ומתעצמת מגמת קיום המצוות בארץ ומתרחבת תודעתם. כי חיי ישראל וארצו מאוחדים, וארצנו היא ארץ חיים. וכשזרימת החיים האלוקיים באומה הישראלית תהיה בשלמות, בקיום כל חטיבותיה הלאומיות אף קיום המצוות בה יהיו בשלמות.

בדורות של שיבת ציון וקיבוץ גלויות לארצנו, הטילה ההשגחה העליונה על דורנו תפקיד מיוחד - **להחיות את הקשר בין עם ישראל לארצו.** קשר זה בביטויו השלם יוכל לבוא דווקא על ידי חיבור לחקלאות ולמצוות התלויות בארץ. ערך החקלאות נשכח מאיתנו במשך הגלות הארוכה, ובשיבתנו לארצנו אנו לא רק מחיים את ארצנו אלא גם את החקלאות הארצית, ובעקבותיה - את המצוות התלויות בארץ.

לדעת את עומק הקדש אשר לגוי הקדוש הזה, אשר בשבתו על אדמת קדשו גם חקלאותו ובניין ארצו בכל תוצאותיה המעשיות והקרקעיות תוכן קודש יש להם, ודגל קודש הוא דגלם, ואוצר הקודש, התורה הקדושה.¹³

ישנו קשר עמוק בין שיבת ישראל לארצו, נטיעת אילנות והפרחת החקלאות לתוקפן של מצוות התלויות בארץ. מצוות כגון שמיטה ויובל קשורות לכמות היהודים הנמצאים בפועל בארץ ישראל. ככל שיש יותר יהודים בארץ (רוב היהודים או כולם), כך תוקף המצוות עולה מדרגה של מידת חסידות או דרבנן למצב של חיוב מן התורה. שיבת ישראל לארצו וההשתרשות בארץ היא גופא מביאה להעלאת רמתו הרוחנית של העם וחיזוק תוקף המצוות התלויות בארץ. העיסוק בנטיעות ובבניין הארץ הוא זה אשר מעמיק את הקשר הרוחני לארץ שמתגלה בקיומן של המצוות התלויות בארץ באופן נרחב יותר. וכן כתב הרב קוק זצ"ל:¹⁴

ההוד והפאר המיוחד, שיש במצוות התלויות בארץ, כשהן מתקיימות עכשיו בארץ ישראל על ידינו, על ידי אותו החיל החלוץ ההולך ובונה את ארץ האבות, ומכין אחרית ותקוה יותר חזקה ויותר בהירה לדור יבא, מתגלה הוא לנו מתוך עז חפצנו הפנימי, המפעם בקרב נשמתנו, להעמיד את צביון אומתנו על ארץ אבותינו במלא תארה... לזאת

13. מאמרי הראיה "יום הביכורים – זמן מתן תורתנו" עמ' 180.

14. סידור עולת ראיה חלק א, עמ' ש.

אנחנו שואפים לחדש עלינו ימים קדמונים, כימי עולם וכשנים קדמוניות... כן יביאו אותנו המצות התלויות בארץ לידי רוממות החיים, שעל פי צורתם השלמה הן נקבעו. וכל אשר נוסיף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן... כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק, שאנו יכולים לקיימו בתור זכר לדבר, זכר קדש, זכרון לחיים שלמים, שיבואו לנו בבוא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים.

וכדברי הרב קוק זצ"ל באגרותיו:¹⁵

יסוד הגלות והשפלות הנמשך בעולם בא רק ממה שאין מודיעים את ארץ ישראל, את ערכה וחכמתה, ואין מתקנים את חטא המרגלים שהוציאו דיבה על הארץ, בתשובת המשקל: להגיד ולבשר בעולם כלו הודה והדרה, קדושתה וכבודה, והלואי שנזכה אחרי כל ההפלגות כולן, מצדנו, להביע אף חלק אחד מרובה מחמדת ארץ חמדה ומהדרת אור תורתה ועילוי אור חכמתה ורוח הקדש המתנוסס בקרבה.

הרב קוק זצ"ל בקריאתו "התשובה והשלום"¹⁶ כותב:

אחים יקרים הכואבים את כאב עמנו, וחשים בכל מלוא נשמתם את הריסותינו ואת צרותינו ועלבונותינו הנוראים, היודעים ברור ששום רפואה ושום הקלה של המצב המחריד של הכלל כולו, לא תתכן שתבא זולת על ידי השיבה אל ערש ילדותנו, אל ארץ הקדושה, לבנותה ולהבנות בה.

הגיע הזמן שנבוא לידי המסקנה של כל סיבוכי המחשבות שלנו, לידי ההכרה שסוף כל סוף הראשית והאחרית של מפעלנו הכללי, הטעון כל כך מרץ, כל כך כשרון וכל כך הקרבה עצמית הנדרשת מכולנו, כל אלה הנם נעוצים ומרותקים עם המפתח הגדול של הגאולה, שהיא התשובה.

אמנם ישנם דברים רבים שהם מעכבים את התשובה, ואנחנו חייבים לסלק אותם מקרבנו ולהתגבר עליהם בכל עוז. אבל הדבר שהוא המעכב הראשי... הוא המושג של ציור התשובה, המקושר שלא על פי אמת רק עם דלדול נפש, עם חולשה ורפיון והנמכת עץ החיים - הציור

15. אגרות הראיה אגרת צו.

16. "אורות התשובה" (הוצאת ישיבת בני"ע אור עציון), "תוספות תשובה", אות ז מאמר "התשובה והשלום". (התפרסם ב"היסוד", גיליון ק"ד, תשרי תרצ"ה).

הזה באמת הוא פוגם גם בתוכן התשובה של כל יחיד במידה ידועה, אבל יתר מכל הוא מעכב את התשובה הכללית, שהיא מוכרחת לבוא כעת עם רשמי קוי הגאולה... ובשביל כך הננו חייבים לגלות את הרז הזה, שהתשובה האמיתית של כל ישראל, שהשיבה לארץ ישראל ההולכת ומתגברת בקרבנו היא אחת מחוליותיה הגדולות, היא מוכרחת להיות מוצבת בקרב נפשנו פנימה בצורה של חזיון כביר רב אוניס, המוסיף לנו אוצרות של עזוז וחיל לקום ברוח אמיץ נגד כל שוטני נפשנו ולהפעים בקרבנו רוח נעלה, של כח יוצר פורה ושוטף בכל הערכים הרוחניים והמעשיים שלנו, בעוז צור ישראל. והתשובה החיה שהיא נובעת לא מנפשות בודדות מרוסקות, אלא מתוך אוצר הנשמה של הכלל כולו, כנסת ישראל המאחדת בקרבה את כל אבריה הרבים והשוניס... **הקשיבו נא, אחים יקרים, ושימו את מפתח הזהב הזה, מפתחה של הגאולה האמיתית "התשובה" על לבבכם.** ושנת גאולה וישועה, שנת שלום ואהבת אחים נאמנה, עלינו תבוא במהרה בימינו, אמן.

וכן הרב טייכטל בספר "אם הבנים שמחה"¹⁷ כתב :

ועיין בספר אהבת יונתן שכתב דזה גופא שאנו חוזרים לארץ ישראל זה גופא לתשובה תחשב, וזה עיקר התשובה וכה לשונו שם: כאשר יעברו עליהם כמה וכמה צרות ואפילו הכי לא יעזבו את ה' ואת נחלתם ארץ הקדושה תוב"ב, וזהו יהיה עיקר תשובתם כי התשובה צריכה להיות באותו מקום ובאותו מעשה ועיקר חטאם בזמן הבית הוא היה ירידתם למצרים... ונשתרבב מזה חטאים גדולים ולכך תהיה תשובתם לעתיד-שלא ינטשו את נחלתם".

היטיב לבטא מהלך זה הרב קוק זצ"ל בסידורו:¹⁸

הנה ישננו שנת תרדמה משך גלות ארוכה וקשה מאד. כחותינו הלאומיים נשארו אז בלועים בקרבנו פנימה, מבחוץ הכל נעשה מקומט מזוקן, אבל מבפנים טל החיים הולך וזורם. כשם שהמצות המעשיות בכללן בכל מלואיהן הלכו עמנו בגולה, ושמרו לנו בה את לח חיינו ואת חותם רוחנו, על פי עצמותנו הפנימית, הביאו אותנו לאלה ימי התחלת

17. עמי קט.

18. סידור עולת ראיה א, עמי שנ-שנד.

תקופת ההארה לחיים של חפץ תחיית האומה בארצנו, **כן יביאו אותנו המצוות התלויות בארץ לידי רוממות החיים**, שעל פי צורתם השלמה הן נקבעו. וכל אשר נוסף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן, ונראה כמה רחוקות הן מאתנו, כמה היינו צריכים להיות בתנאים יותר בריאים וחזקים, עד שיהיו אלה המצוות מתקיימות בהם, כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק, שאנו יכולים לקימו בתור זכר לדבר, זכר קדש, זכרון לחיים שלמים, שיבואו לנו בבוא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים, ואשר בקימנו אותו עכשיו הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקדש, אשר תהיה לשלהבת הקדש מלאת החיים לעת חיה.

מבין המצוות התלויות בארץ, מצוות השמיטה היא מצווה מיוחדת במינה, שהתורה כתבה את שכרה למקיימים אותה ואת עונשה לעוברים עליה. ועל השאלה "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו", עונה לנו התורה בהבטחה: "וציוויתי את ברכתי לכם בשנה השישית וְעָשִׂיתָ אֶת הַתְּבוּאָה לְשִׁלוֹשׁ הַשָּׁנִים"¹⁹. מנגד, כתבה תורה על העוברים על מצווה זו "אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ אויביכם אז תשבות הארץ וְהִרְצָתָ אֶת שַׁבְּתוֹתֶיהָ: כֹּל יְמֵי הַשְּׁמָה תִּשְׁבֹּת אֶת אֲשֶׁר לָהּ שַׁבְּתָה בַּשַּׁבְּתוֹתֶיכֶם בַּשַּׁבְּתוֹתֶיכֶם עֲלֶיהָ"²⁰.

ואכן, בזמן בית המקדש הראשון לא קיימו ישראל את מצוות השמיטה ונגזרה עליהם גלות. "ויגל השארית מן החרב אל בבל ויהיו לו ולבניו לעבדים עד מלוך מלכות פרס: למלאות דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאות שבעים שנה"²¹, ובשובם לארץ קיבלו על עצמם את מצוות השמיטה "וניטוש את השנה השביעית ומשא כל יד"²².

קיומה של מצוות השמיטה בבית שני היה מתוקף דרבנן, והתחשבו חז"ל ולא תיקנו את השביתה ביוכל כי רוב הציבור לא יכלו לעמוד בגזירה זו ולהשבית את הקרקע שנתיים רצופות.²³

19. ויקרא כה, כ-כא.

20. ויקרא כו, לה.

21. דברי הימים ב לו, כ.

22. נחמיה י, לב.

23. תוסי' גיטין לו ע"ב, ד"ה "ותקון רבנן".

קיום מצווה זו בדורות שלאחר מכן לבש צורה ופשט צורה. מצאנו פסיקה של דחיית המצווה מטעמים של ארנונה²⁴ (מס המלך) או מטעמים שיכולים לגרום לסכנה. מכל מקום, דברים אלו היו על בסיס התוקף ההלכתי שהמצווה בימיהם מדרבנן.

אחרי הגלות הארוכה שב ישראל לארצו ושבה ועלתה שאלת קיום המצוות התלויות בארץ ובכללן מצוות השמיטה.

מזמן ייסוד פתח תקווה והמושבות נדרשו לשאלת קיום מצוות השמיטה. לשאלה זו היו גם השלכות לקביעת צביון היישוב היהודי בארץ. נחלקו הדעות בדבר אופן קיום המצווה. היו שדגלו בהשבתת הארץ לגמרי, ובכך חשבו לקיים את מצוות השמיטה ככתבה וכלשונה. אך היו שחשבו שקיום עניין השמיטה בתקופה שבה ישראל חוזר לארצו והחקלאות היא לו עניין קיומי, הוא בלתי אפשרי. חלקם קיימו את מצוות השמיטה על ידי שהקלו בחלק מדיניה מתוך הסתמכות על שיטות מסוימות בהלכה, כגון שהסתמכו על "היתר מכירה". הם ראו בהיתר זה עדיפות למצוות השמיטה מנקודת ראות כלל ישראלית. ועל אף האמור, ודאי שהיתר זה הוגבל בהיקפו במגבלות הלכתיות ובפעולות שהותרו בעקבותיו. ותמיד שאפו לאפשרות של צמצום ההיתר כאשר המצב יאפשר זאת.

בזמן שכוחו הלאומי והמעשי של עם ישראל מדולדל, עצמאותו ועצמיותו מוזערים, מלכותו נסמכת על כוחות זרים ואחיותו בארץ חלשה. **עם החולשה הכללית התנובה הרוחנית קטנה ומעטה בהעמדת חיזוק תורה שבעל פה,** –ואנו באים לידי עקיפת עיקרן ותכליתן של המצוות.

ועתה, בעת שהאחיזה הלאומית בארץ ישראל היא ממלכתית-ציבורית בנאמנות שלמה לה' ולתורתו, אז חיוב קיום מצוות התלויות בארץ גָדל. מצוות רבות חייבות בקיום, וחיובן מעמיק ומקיף עד כדי עשייתן מהתורה, במלוא התנאים כפי שהוזכר בדברי חז"ל:²⁵

משגלו שבת ראובן ושבת גד וחצי שבת המנשה בטלו יובלות, שנאמר: 'וקראתם דרור בארץ לכל יושביה', בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן; יכול היו עליה והן מעורבין, שבת בנימין ביהודה ושבת

24. סנהדרין כו ע"א: "פוקו וזרעו בשביעית, משום ארנונא".

25. ערכין ל"ב ע"ב.

יהודה בבנימין, יהא יובל נוהג? תלמוד לומר: לכל יושביה, בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין.
 וכפסיקת הרמב"ם²⁶ שכאשר יובל יהיה נוהג, תהיה השמיטה חיובה מהתורה:

ובזמן שהיובל נוהג, נוהג דין עבד עברי ודין בתי ערי חומה ודין שדה חרמים ודין שדה אחוזה, ומקבלין גר תושב ונוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה, ובזמן שאין היובל [נוהג] אינו נוהג אחד מכל אלו חוץ משביעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם.

כי חיי ישראל וארצו מאוחדים, וארצנו היא ארץ חיים. וכשזרימת החיים האלוקיים באומה הישראלית תהיה בשלמות, בקיום כל חטיבותיה הלאומיות: מקדש ומלכות, נבואה וכהונה, אף הארץ תיתן את מלוא ברכתה: "והיה ביום ההוא אענה נאום ה' אענה את השמים והם יענו את הארץ. והארץ תענה את הדגן ואת התירוש ואת היצהר והם יענו את יזרעאל".²⁷ "וציויתי את ברכתי לכם בשנה השישית ועשת את התבואה לשלש השנים".²⁸ וכוח ישראל יפרוץ גבולות ויתרחב עוד ועוד.

"הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי, האריכי מיתריך ויתדותיך חזקי".²⁹

26. הלכות שמיטה ויובל פ"י ה"ט.

27. הושע ב, כג-כד.

28. ויקרא כה, כא.

29. ישעיהו נד, ב.

השביתה בשביעית - קיום ישראל בארץ ישראל (כלי חמדה, פרשת בהר עמ' 215)

והנה זאת הראה הקב"ה לישראל במצות שמיטה. דהנה במדבר ראו זאת עין בעין שחיים ומתפרנסים רק בכח התורה, אמנם אח"כ כשבאו לארץ וניתן להם ארץ לזריעה ולקצירה יוכלו לדמות בנפשם שעתה חיותם היא עפ"י טבע כמו כל אומות העולם שזורעין וקוצרין, ולהורות להם שהם העם הנבחר מהקב"ה והם רק תחת השגחתו ית"ש, צוה להם הקב"ה מצות שמיטה שכל שנה שביעית יהיה שמיטה ולא יזרעו ולא יקצרו, ואעפ"י כיהיה להם ברכה לאכול שנה שביעית. ולכן המצווה בשנה השביעית כמו שנתן הקב"ה כח בשבת להשפיע בו ברכה, ומי שמשמר שביעית שופע לו ברכה בכלל ששת השנים. וזה היה תכלית ויסוד קיום ישראל בארץ ישראל להורות להם שכל הצלחתם בעבודתם בזריעה וקצירה וקיומם בארץ הוא רק ע"י שביתה בשביעית...